ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 346.7:620.91
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/12

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

Грачук Вадим Сергійович,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0002-1696-2485

Стаття присвячена аналізу сучасного стану законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні. В умовах війни, розпочатої проти України російською федерацією, питання пошуку та заміщення традиційної енергії, поширення та використання альтернативних джерел є вкрай актуальними.

У статті проаналізовані основні засади та тенденції реформування енергетичної сфери в Україні та встановлено такі характерні ознаки: а) реформування відбувається під значним впливом Угоди про асоціацію з ЄС; б) спостерігається відсутність чіткої системи законодавства у сфері альтернативної енергетики (більшість нормативно-правових актів у сфері альтернативної енергетики постійно змінюється та носить суто декларативний характер); в) характерний значний ступінь динамічності законодавства; г) відмічається програмний характер нормативно-правових актів, головною рисою якого є прагнення до реформування енергетичного сектору, подальшого розвитку використання альтернативних джерел енергії та адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Виявлено відсутність належного застосування та правового регулювання в законодавстві України інших, широкопоширених у світі, альтернативних джерел енергії, зокрема, аеротермальної, геотермальної, гідротермальної.

Зроблено висновок, про те, що сучасних умовах законодавство у сфері альтернативної енергетики в Україні знаходиться на етапі реформування, вектор якого обирається зважаючи на важливість забезпечення сталого розвитку виробництва енергії з альтернативних джерел, як ключового інструменту гарантування енергетичної незалежності держави, з урахуванням усіх викликів воєнного та післявоєнного часу.

Ключові слова: *альтернативні джерела енергії, законодавче забезпечення, сталий розвиток, ЄС, енергетична безпека.*

Hrachuk Vadym. Legislative support for the use of alternative energy sources in Ukraine

The article analyses the current state of legislative support for the use of alternative energy sources in Ukraine. In the context of the war waged against Ukraine by the Russian Federation, the issues of searching for and replacing traditional energy, spreading and using alternative sources are extremely relevant.

The article analyses the main principles and trends of reforming the energy sector in Ukraine and identifies the following characteristic features: a) the reform is heavily influenced by the EU-Ukraine Association Agreement; b) there is no clear system of legislation in the field of alternative energy (most of the regulatory legal acts in the field of alternative energy are constantly changing and are purely declarative); c) a significant degree of dynamism of legislation is characteristic; d) the programme nature of regulatory legal acts is noted.

It was found that other alternative energy sources, which are widespread in the world, in particular, aerothermal, geothermal, and hydrothermal, have not found proper application and legal regulation in the legislation of Ukraine.

It is concluded that under current conditions, the legislation in the field of alternative energy in Ukraine is at the stage of reform, the vector of which is chosen with due regard

for the importance of ensuring sustainable development of energy production from alternative sources as a key instrument for guaranteeing the energy independence of the State, taking into account all the challenges of wartime and post-war periods.

Key words: *alternative energy sources, legislative support, sustainable development, EU, energy security.*

Постановка проблеми. До початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України відновлювані джерела енергії вважались світовою спільнотою, у першу чергу, інструментом боротьби з невідворотною зміною клімату та скорочення викидів вуглецю [1].

З перших годин після вторгнення, російські війська масовано обстрілюють не лише українські міста і селища, але й намагаються знищити критичні об'єкти енергетичної інфраструктури: високовольтні мережі, трансформаторні підстанції, диспетчерські пункти, а також безпосередньо електростанції, включно з об'єктами відновлюваної енергетики. Загалом, після об'єктів атомної енергетики та ліній електропередачі, електростанції відновлюваної енергетики стали другими по пріоритетності знищення для російських загарбників.

24 лютого 2022 року розпочався зворотній відлік часу не лише до військової перемоги України над російським загарбником, але й до її енергетичної незалежності. Завдяки цій кривавій війні, цінність відновлюваних джерел енергії трансформувалась з більш екологічної на безпекову та економічну. Ще 2021 року український сектор відновлюваної енергетики виборював собі право функціонувати за справедливих умов, гарантованих державою, але вже у 2022 році – готується стати однією з основ післявоєнної відбудови України та подальшого нарощення енергетичної незалежності держави. На сьогоднішній день – вітрова, сонячна, біо, мала гідро та воднева енергетики є запорукою енергетичної безпеки та незалежності держав, а її собівартість є значно нижчою за викопне паливо [1]. Щодо України, то частка таких джерел відновлюваної енергетики як вітрова енергія, енергія сонця та енергія води (гідроенергетика). становить приблизно 99% від усієї енергії, виробленої з відновлювальних джерел [2].

Підписання у 2014 році Україною Угоди про асоційоване членство з ЄС та принциповий вектор розвитку у напрямку європейської інтеграції, водночас, актуалізація в умовах війни питань пошуку, поширення, використання та заміщення традиційної енергії, здобуває ще більшої популярності та обумовлює науковий інтерес як щодо європейського досвіду розвитку альтернативної енергетики і реалізації програм щодо її впровадження так і щодо дослідження особливостей національного правового регулювання відновлювальної енергетики. Як зазначає Харитонова Т. Є. розвиток новітнього енергетичного законодавства, що стане запорукою екологічної нейтральності, – це реальність для багатьох країн світу та Європи, невід'ємною частиною якої є Україна [3]. Разом з тим, розвиток джерел відновлювальної енергетики є важливим елементом стратегій сталого розвитку: на глобальному рівні – Цілі сталого розвитку на період до 2030 р., на регіональному рівні – Стратегія сталого розвитку ЄС, на національному рівні – Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 р [4, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання особливостей правового регулювання використання відновлювальних джерел енергії висвітлювались у роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Т. Є. Харитонова [3], Х. А. Григор'єва[3], К. М., Карахананян[3], М. С. Дубінін [3], І. І. Григорецька [4], Є. О. Платонова [5], І. І. Дороніна [6, с. 31-43].

Водночас, беручи до уваги воєнні виклики та той факт, що проблематика правового регулювання альтернативної енергетики не належить до традиційних, добре вивчених сфер суспільних відносин, дослідження сучасного стану законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні є актуальними та своєчасними.

Метою статті є аналіз сучасного законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Підвалини законодавчого забезпечення альтернативної енергетики були закладені у результаті прийняття Закону України «Про енергозбереження» [7] та Закону України «Про електроенергетику» [8], що заклали підвалини законодавчого забезпечення функціонування енергетичної системи, зокрема і її невід'ємної складової – альтернативної енергетики.

В нормах Закону України «Про енергозбереження» уперше було закріплено визначення нетрадиційних та поновлювальних джерел енергії, заходи стимулювання енергозбереження, зокрема, для розвитку альтернативної енергетики. Законом встановлено, що нетрадиційні та поновлювані джерела енергії це джерела, що постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси [7].

Прийняття спеціального законодавства у сфері альтернативної енергетики, а саме, Закону України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року дало можливість визначити коло правових, соціально-економічних, екологічних та організаційних засад використання альтернативних видів палива [9].

У прийнятому Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. законодавець закріплює та оперує поняттям «альтернативні джерела енергії» (під яким розуміються відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів») яке є ширшим, оскільки окрім екологічно чистих відновлюваних джерел включає і вторинні енергетичні ресурси [10].

Варто зауважити, що під відновлювальною енергією відповідно до статті 2 Директиви ЄС 2018/2001розуміється енергія з відновлюваних невикопних джерел, а саме вітру, сонця (сонячна теплова та сонячна фотоелектрична) та геотермальна енергія, енергія всього навколишнього середовища, енергія припливів, хвиль та інша океанічна енергія, гідроенергія, біомаса та біогаз, включаючи той, що утворюється під час очищення стічних вод [11].

Важливим кроком на шляху переходу України від галузевих програм до стратегічного програмування розвитку альтернативної енергетики стало схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року [12]. У вказаному документі ній зазначалося, що розвиток відновлюваних джерел енергії країни у довгостроковій перспективі повинен відбуватися з урахуванням їх потенційних переваг на основі економічної конкуренції з традиційними джерелами. Наголошується на необхідності використання при освоєнні та розвитку відновлюваних джерел енергії механізмів підтримки та стимулювання («зелений тариф»), а також забезпеченні на законодавчому рівні сприятливих умов для інвестування.

Вбачаємо, що прийняття довгострокової Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 [13] дозволило врахувати перспективи зрослання виробництва електроенергії на базі відновлюваних джерел енергії на основі твердої біомаси і біогазу, енергії сонця та вітру. 21 квітня 2023 було прийнято Енергетичну стратегію України на період до 2050 року [14], якою передбачається досягнення Україною вуглецевої нейтральності енергетичного сектору до 2050 року, та яка відображає цілі Європейського зеленого курсу (Green Deal) та базується на принципах комплексного підходу до формування і реалізації політики у сфері енергетики, створення умов для сталого розвитку економіки України. Передбачається, що поставлені цілі досягатимуться шляхом розвитку всебічного використання відновлюваних джерел енергії, сучасної та безпечної атомної генерації, модернізації та автоматизації систем передачі та розподілу. Відповідно, втратила чинність попередня довгострокової Енергетична стратегія України на період до 2035 року.

Із прийняттям Закону України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 15 грудня 2010 року [15] Україна взяла на себе зобов'язання здійснити імплементацію ряду директив ЄС, серед яких Директива 2001/77/ЕС щодо сприяння використанню електроенергії, виробленої за допомогою відновлюваних джерел енергії, на внутрішньому ринку електроенергії. Приєднання України до цього Договору розпочало, як зазначає Караханян К. М. інтеграційний етап розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії, який характеризується трансформацією законодавства під впливом розширення міжнародного співробітництва у напрямі стимулювання енергетичного переходу, а також адаптацією національної правової бази у сфері альтернативної енергетики до відповідного законодавства ЄС [3, с. 26].

Нанесення шкоди значній частині ергетичної інфраструктури держави у результаті воєнних дій позначилося на скороченні обсягів відновлюваної генерації, поглибленні фінансової кризи наринку альтернативних джерел енергії, призупиненні будівництва вітростанцій, обмеженні розміру виплат за «зеленим» тарифом на період дії воєнного стану [3, с. 32]. Станом на кінець грудня внаслідок масованих атак Росії в Україні пошкоджено або знищено близько 50% української енергосистеми: підстанцій та високовольтних ліній електропередач. Росія щодня обстрілює українську інфраструктуру, завдаючи все нових і нових збитків [16].

Тому, один із ключових способів гарантувати Україні (та, відповідно, Європі) безпеку – розвивати відновлювані джерела енергії. Інформативними є результатами соціологічного дослідження організації «Екодія» про настрої українців щодо відновлюванихьджерел енергії, відповідно до якого – більшість опитаних (78%) ставляться до відновлюваних джерел енергії позитивно. Серед дев'яти областей, де проводили опитування, лідирує Дніпропетровська, яка потерпає від регулярних обстрілів Росією енергетичної інфраструктури. Також переважна більшість опитаних (88%) погоджується з думкою, що Україна має достатньо природних ресурсів для розвитку чистих джерел енергії. Водночас левова частка респондентів та респонденток підтримує ідею зменшити використання викопного палива та поступово закривати атомні станції. Отже, більшість населення переконана, що чисті джерела енергії є ключовим фактором майбутнього розвитку енергетичної системи України та запорукою підвищення енергетичної безпеки [16].

На цьому шляху важливими політико-правовими рішеннями стали синхронізація енергосистем України та Молдови з енергосистемою континентальної Європи (ENTSO-E) (16 березня 2022 року); затвердження Європейською Комісією плану щодо прискореної відмови від російських енергоносіїв REPowerEU (18 травня 2022 року); надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС (23 червня 2022 року); підписання спільної декларації про асоціацію між Україною та Міжнародним енергетичним агентством (МЕА) (19 липня2022 року); ратифікація Угоди між Україною та Європейським Союзомпро участь України у Програмі ЄС LIFE – Програмі дій з довкілля таклімату (20 вересня 2022 року); презентація Національного плану відновлення України,підготовленого урядом України та представленого на Конференції звідновлення України (Лугано, Швейцарія, 4–5 липня 2022 року) [17].

Поруч із такими джерелами енергії як вітрова енергія, енергія сонця та енергія води – які є основними альтернативними видами в Україні, у світі широко використовуються інші види альтернативних джерел енергії (аеротермальна, геотермальна, гідротермальна), які ще не знайшли належного застосування та правового регулювання в законодавстві України. Дані види енергії фрагмертарно урегульовані нормами Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року, де закріплюється їх визначення та деякі положення про особливості правового регулювання їх використання, проте цього недостатнього для належного впровадження даних видів енергії доенергетичного сектору країни.

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що беручи до уваги виклики воєнного та післявоєнного часу які постали перед Україною,

забезпечення сталого розвитку виробництва енергії з альтернативних джерел є ключовим інструментом гарантування енергетичної незалежності держави.

Характерними ознаками сучасного законодавчого забезпечення функціонування альтернативної енергетики в Україні є те, що:

– вітчизняна доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні знаходиться на етапі становлення;

– відбувається процес реформування енергетичного законодавства, який започаткований прийняттям нового Закону України «Про ринок електричної енергії», що безпосередньо пов'язаний із розвитком альтернативної енергетики в державі. Проявом реформування є активне внесення до основних енергетичних законів (у середньому щопівроку) змін, які модифікують регуляторне середовище. Особливо активно змінюється підзаконне нормативно-правове регулювання;

– реформування енергетичної сфери в Україні відбувається під значним впливом Угоди про асоціацію з ЄС;

– спостерігається відсутність чіткої системи законодавства у сфері альтернативної енергетики (більшість нормативно-правових актів у сфері альтернативної енергетики постійно змінюється та носить суто декларативний характер);

– відмічається програмний характер нормативно-правових актів, головною рисою якого є прагнення до реформування енергетичного сектору, подальшого розвитку використання альтернативних джерел енергії та адаптації законодавства України до законодавства ЄС;

– не знайшли належного застосування та правового регулювання в законодавстві України інші, широкопоширені у світі, альтернативні джерела енергії, зокрема, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрій Конеченков. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни URL: https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny.

2. Поліщук Олег Васильович. Розвиток альтернативної енергетики в Україні: стан та перспективи розвитку. URL: http://www.er.gov.ua/doc.php?f=2582

3. Правове забезпечення альтернативної енергетики в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Т. Є. Харитонової, д.ю.н., проф. Х. А. Григор'євої, к.ю.н., доц. Є. О. Платонової. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 364 с.

4. І. Григорецька. Правове регулювання відновлювальної енергетики: європейський та український підходи. Морська безпека та оборона. № 1. 2023. С. 9–15.

5. Платонова Є. О. Тенденції правового регулювання альтернативної енергетики України в умовах війни URL: / https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ef10110e-fefe-4651-8d96-03a891da0ea6/content

6. Дороніна І. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування.* Вип. 1 (44). 2020. С. 31–43.

7. Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text *(втратив чинність 13.11.2021 року)*

8. Про електроенергетику: Закону України від 16.10.1997 *(втратив чинність 01.07.2019 року).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80#Text

9. Про альтернативні види палива: Закону України від 14 січня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text

10. Про альтернативні джерела енергії: Закону України від 20.02.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text

11. Директива ЄС 2018/2001. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/2001/oj

12. Енергетична стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013. № 1071-р. *(втратила чинність 18.08.2017 року).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text

13. Енергетична стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня

2017. № 605 *(втратила чинність 21.04.2023 року).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text

14. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023. № 373-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text

15. Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 24. Ст. 170. 27

16. Альона Вишницька.Чому відновлювана енергетика – це запорука безпеки для України під час та після війни. URL: https://ua.boell.org/uk/2023/02/22/chomu-vidnovlyuvana-enerhetyka-tse-zaporuka-bezpeky-dlya-ukrayiny-pid-chas-ta-pislya

17. Україна та Європейський зелений курс. Річний моніторинговий звіт. 2022 рік. URL: https://dixigroup.org/analytic-cat/zvity/

REFERENCES:

1. Konechenkov, Andrii. Sektor vidnovliuvanoi enerhetyky Ukrainy do, pid chas ta pislia viiny [Ukraine's renewable energy sector before, during and after the war]. (n.d.). *razumkov.org.ua*. Retrieved from https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny.

2. Polishchuk, Oleh Vasylovych. Rozvytok alternatyvnoi enerhetyky v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [Development of alternative energy in Ukraine: current state and prospects]. (n.d.). *er.gov.ua* Retrieved from http://www.er.gov.ua/doc.php?f=2582

3. Kharytonova, T. Ye.,. Hryhor'ieva, Kh. A, & Platonova, Ye. O. (2023). *Pravove zabezpechennia alternatyvnoi enerhetyky v Ukraini [Legal support for alternative energy in Ukraine].* Lutsk : Vezha-Druk [in Ukrainian].

4. Hryhoretska, I. (2023). Pravove rehuliuvannia vidnovliuvalnoi enerhetyky: yevropeiskyi ta ukrainskyi pidkhody [Legal regulation of renewable energy: European and Ukrainian approaches]. *Morska bezpeka ta oborona – Maritime security and defence* 1, 9–15

5. Platonova, Ye. O. (2023). Tendentsii pravovoho rehuliuvannia alternatyvnoi enerhetyky Ukrainy v umovakh viiny [Trends in the Legal Regulation of Alternative Energy in Ukraine in the Time of War] (n.d.). dspace.*onua.edu.ua* Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ef10110e-fefe-4651-8d96-03a891da0ea6/content

6. Doronina, I. I. (2020). Nomatyvno-pravove zabezpechennia rozvytku vidnovliuvanoi enerhetyky v Ukraini [Nominal legal support for the development of renewable energy in Ukraine.]. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – *Public administration and local government*,1 (44), 31–43. (n.d.). *journals.politehnica.dp.ua* Retrieved from https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/210/184

7. Zakon Ukrainy pro enerhozberezhennia/ (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text

8. Zakonu Ukrainy pro elektroenerhetyku. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80#Text

9. Zakonu Ukrainy pro alternatyvni vydy palyva. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text

10. Zakonu Ukrainy pro alternatyvni dzherela enerhii. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text

11. Dyrektyva YeS 2018/2001. (n.d.). *eur-lex.europa.eu.* Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/2001/oj

12. Pozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro enerhetychny stratehiu Ukrainy na period do 2030 roku. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text

13. Pozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro enerhetychny stratehiiu Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist». (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text

14. Pozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2050 roku. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text

15. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro pryiednannia Ukrainy do Dohovoru pro zasnuvannia Enerhetychnoho Spivtovarystva. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from

16. Vyshnytska, Alona (2023). Chomu vidnovliuvana enerhetyka – tse zaporuka bezpeky dlia Ukrainy pid chas ta pislia viiny [Why renewable energy is a guarantee of security for Ukraine during and after the war] (n.d.). *ua.boell.org.* Retrieved from https://ua.boell.org/uk/2023/02/22/chomu-vidnovlyuvana-enerhetyka-tse-zaporuka-bezpeky-dlya-ukrayiny-pid-chas-ta-pislya

17. Ukraina ta Yevropeiskyi zelenyi kurs. Richnyi monitorynhovyi zvit. 2022 rik [Ukraine and the European Green Deal. Annual monitoring report. 2022.]. (n.d.). *dixigroup.org.* Retrieved from https://dixigroup.org/analytic-cat/zvity/